

“קולות מפורסמים”: הכשרת עובדים סוציאליים לשימוש באמצעי התקשורת ככלי בפרקטיקת מדיניות¹

עידית וייס-גל² ועינת פלד³

המאמר מתאר ומעריך פרויקט פרסום בתקשורת שנעשה במסגרת קורס בלימודי התואר השני בעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל אביב. הפרויקט ביקש להגביר את מעורבותן של העובדות הסוציאליות המשתתפות בו בפרקטיקת מדיניות, ובאופן ספציפי יותר להגביר את יכולתן להשתמש באמצעי התקשורת ככלי להגברת המודעות הציבורית לבעיות חברתיות ולליקויים במדיניות החברתית. במהלך הקורס הצליחו רוב המשתתפות לפרסם מאמרי דעה (op-ed) במגוון נושאים חברתיים בעיתונות היומית ובכתבי עת מקצועיים, כמו גם להופיע בתוכניות רדיו וטלוויזיה. הערכה רטרוספקטיבית של המשתתפות הצביעה שההשתתפות בפרויקט הגבירה תחושות העצמה אישית ומקצועית, כמו גם את תחושת המסוגלות לקדם נושאים חברתיים באמצעות כלי התקשורת. דיווחי המשתתפות לימדו שהפרויקט אפשר להן לזהות את קולן המקצועי, להמשיגו כבעל ערך, להיות מסוגלות להשמיעו בציבור ולהרגיש תחושת העצמה. על סמך התנסות זו מוצעים עקרונות כלליים ליישום פרויקטים דומים.

-
- 1 המחברות מבקשות להודות לכל משתתפות הקורס מגדר ומדיניות חברתית שנערך בבית הספר לעבודה סוציאלית, תוכנית המוסמך, תשס"ז, שלולא יכולותיהן המקצועיות הגבוהות והירתמותן המלאה לרעיון, לא היה פרויקט התקשורת קורס עור וגידים.
 - 2 בית הספר לעבודה סוציאלית על שם בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב.
 - 3 בית הספר לעבודה סוציאלית על שם בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב.

מבוא

עבודה סוציאלית, צדק חברתי ופרקטיקת מדיניות

אחת המטרות המרכזיות של מקצוע העבודה הסוציאלית, המשתקפת באפיקיו השונים של השיח המקצועי שלו, היא קידום הצדק החברתי (Craig, 2002; Hare, 2004; International Federation of Social Workers, 2000; Marsh, 2005; Reisch, 2002). אף שמושג זה זוכה להגדרות שונות, יש הסכמה שבחברה ששורר בה צדק חברתי נתפסים כל בני האדם כבעלי ערך וכזכאים לכבוד, והכול נהנים מגישה שווה לשירותים, לזכויות, למשאבים ולהזדמנויות, הנחוצים להם כדי להחזיק רמת חיים סבירה ולהגיע להגשמה עצמית. מצב זה מצריך השקעות חברתיות בתחומי החינוך, הבריאות, הדיור והביטחון הסוציאלי (Figueira-McDonough, 1993; National Association of Social Workers, 1999, section 6.04(a); Van Soest, 1994).

כדי לקדם צדק חברתי, עובדים סוציאליים נדרשים, בין היתר, לעסוק בפרקטיקת מדיניות (policy practice). פרקטיקה זו מוגדרת כ"מאמצים לשנות מדיניות המעוגנת בחקיקה, מדיניות של ארגונים או מדיניות של קהילות, על ידי יצירת מדיניות חדשה, שיפורה או התנגדות ליוזמות מדיניות חדשות" (Jansson, 2003, p. 10). היא כוללת מגוון רחב של פעולות ובהן סנגור בבית המחוקקים, רפורמה באמצעות בתי המשפט, הפעלה חברתית, ניתוח מדיניות חברתית, הפצת ידע ובקרה על הביורוקרטיה (Figueira-McDonough, 1993; Haynes & Mickelson 2003).

הדרישה למעורבות בפרקטיקת מדיניות נשמעת תדיר על פני במותיה השונות של העבודה הסוציאלית. היא מוצגת בהגדרת המקצוע ומטרותיו (Council on Social Work Education, 2004; Hare, 2004) וגם בקודים האתיים שלו, המשקפים את האידיאולוגיה המקצועית והבסיס הערכי של העבודה הסוציאלית (איגוד העובדים הסוציאליים בישראל, 1994; British Association of Social Workers, 1996; National Association of Social Workers, 1999). לדוגמה: קוד האתיקה של ארגון העובדים הסוציאליים האמריקני קובע במפורש: "Social workers should be aware of the impact of the political arena on practice and should advocate for changes in policy and legislation to improve social conditions in order to meet basic human needs and promote social justice". (section 6.04, a) ועוד, הדרישה למעורבות בפרקטיקת מדיניות נשמעת גם מפי רבים מהעוסקים במקצוע במדינות שונות. אלה קוראים לעובדים הסוציאליים להשפיע, לעצב, לקדם או לפעול לשינוי של מדיניות חברתית לאומית, אזורית, מקומית או תוך ארגונית (דורון, 1989; וייס-גל, 2006; כרזים, 1978, 1985; קאופמן, 2005; Figueira-McDonough, 1993).

Halter, 1994; Haynes & Mickelson, 2003; Haynes & White, 1999; Jansson, 2003; Mazibuko, 1996; Schneider & Netting, 1999; Sherraden, Slosar, & (Sherraden, 2002; Stuart, 1999).

למרות החשיבות הרבה המיוחסת לפרקטיקת מדיניות, המחקרים מראים שעובדים סוציאליים במדינות כמו ארצות הברית (Koeske,) Gibelman & Schervish, 1993; Coates, 2004) וישראל (וייס-גל, 2007) עוסקים מעט ובאופן מוגבל בפעולות שעיקרן שינוי מדיניות. זאת אף שפעולות מהסוג הזה נתפסות אצלם כרצויות וחשובות (וייס-גל, 2007) ואף שדיווחו שהם נותנים תשומת לב לנושאים הקשורים למדיניות ואף קוראים מסמכי מדיניות (Dudziak & Coates, 2004). ממצאים אלה מעידים על קרבה של עובדים סוציאליים אל זירת המדיניות החברתית, אך לא על מעורבות פעילה ונוכחת; הם מעידים גם על פער בין השיח והערכים של העבודה הסוציאלית לבין הפרקטיקה שלה למעשה.

מקומה של הכשרה מקצועית בקידום מעורבות בפרקטיקת מדיניות

אחד הגורמים המרכזיים לכך שעובדים סוציאליים מזניחים את זירת המדיניות הוא שבתו הספר לעבודה סוציאלית אינם מכשירים לפעולה פוליטית ולפרקטיקת מדיניות. חסרה הכשרה המאפשרת רכישת ערכים, תפיסות, ידע ומיומנויות הנחוצים למעורבות בפרקטיקת המדיניות, אשר במסגרתה גם נבנית תחושת המסוגלות לעסוק בתחום זה (וייס-גל, 2006; ; Mary, 2001; Domanski, 1998; Haynes & Mickelson, 2003; Pierce, 1984; Wolk, Pray, Weismiller, & Dempsey, 1996).

אין פלא אפוא, שבשנים האחרונות הולכת וגוברת הדרישה מצד ארגונים שונים של הפרופסיה, כגון המועצה להכשרה לעבודה סוציאלית בארצות הברית, ומצד העוסקים במקצוע במדינות שונות, להרחיב ולהעמיק את ההכשרה לעיסוק בפרקטיקת מדיניות במסגרת בתי הספר לעבודה סוציאלית (וייס, גל וקטן, 2006; ; Gal & CSWE, 2004; Weiss, 2000; Reamer, 1993; Wolk et al., 1996). עקב כך דנים יותר ויותר בשאלה, כיצד יש להכשיר סטודנטים לעבודה סוציאלית, כך שיהיו מעורבים בפעולות השונות והמגוונות המרכיבות את פרקטיקת המדיניות (בארצות הברית: Fisher, 1995; Gordon, 1994; Hofer, 1999; Moore & Johnston, 2002; Raber & Richter, 1999, או באוסטרליה: Gibbons & Gray, 2005; Mendes, 2003; Zubrzycki & McArthur, 2004). במקביל מתרבים המחקרים המבקשים להעריך את השפעותיהן של התרכזויות העוסקות בעבודה סוציאלית פוליטית (Fisher, Weedman, Alex, & Stout, 2001), של קורסים ספציפיים או הכשרה מעשית בתחום פרקטיקת המדיניות (Powell &

או (Causby, 1994; Rocha, 2000; Saulnier, 2000; Weiss & Kaufman, 2006; Keller,) (debates) של טכניקות הוראה ספציפיות, כגון שימוש בוויכוחים פומביים (Whittaker, & Burke, 2001) או הכנת עבודות הדורשות תכנון התערבות ברמה עירונית, מקומית או לאומית (Huber & Orlando, 1993).

הספרות העוסקת בהכשרה לפרקטיקת מדיניות ובהערכתה מדגישה את חשיבותם של שני מרכיבים עיקריים בהכשרה. ראשית, מודגשת חשיבותה הרבה של למידה פעילה (active learning) ומבוססת התנסות (experiential learning). למידה מסוג זה צריכה להתבסס על התנסות מעשית בפעולות שונות של פרקטיקת מדיניות במהלך הלימודים והיא נשענת על ההכרה שכאשר סטודנטים מעורבים באופן פעיל במשימות שונות של פרקטיקת מדיניות, הם מפתחים עמדות חיוביות יותר כלפיה, חשים ביטחון רב יותר לעסוק בה (Huber & Orlando, 1993; Keller et al., 2001; Powell & Causby, 1994;) (Raber & Richter, 1999) וגם מעורבים יותר בסוג זה של פרקטיקה (Butler & Coleman, 1997; Fisher et al., 2001; Rocha, 2000; Saulnier, 2000).

המרכיב השני הוא חשיבות האינטגרציה של פרקטיקת המדיניות לתוך עולמות התוכן המגוונים שעובדים סוציאליים עוסקים בהם. במלים אחרות, כותבים שונים מסכימים ביניהם שיש ללמד את פרקטיקת המדיניות כפרקטיקה הרלוונטית לעבודה הסוציאלית באשר היא. לפיכך היא רלוונטית לעובדים סוציאליים העובדים במגוון עולמות תוכן (רווחת הילד, אלימות במשפחה, עוני ומצוקה כלכלית, תיקון, זיקנה) ובמגוון רמות פעולה: עבודה פרטנית, משפחתית, קהילתית וכד' (וייס ואחרים, 2006).

כלי התקשורת ופרקטיקת מדיניות

אמצעי התקשורת משחקים תפקיד חשוב בעיצוב המדיניות החברתית. יש להם כוח להעלות נושא לסדר היום הציבורי או להורידו, לספק מידע לציבור ולקובעי מדיניות, להשפיע על השקפות עולם ולעצב את הדרכים שבהן בעיות חברתיות מוגדרות ומובנות בידי הציבור וקובעי המדיניות (אבנימלך ותמיר, 2002; דורון, 2004; כספי, 1998; Alger, 1989; Brown, 1985).

בשל כך הוגדרה זירת התקשורת כזירה חשובה לפעולתם של עובדים סוציאליים. עובדים סוציאליים נקראים להשתמש בעוצמת התקשורת הכתובה והמשודרת, כדי לאתגר את הדימויים המוטעים שיוצרת אותה תקשורת עצמה על קבוצות אנשים שונות או ביחס לבעיות חברתיות, לספק מידע על בעיות וצרכים, להצביע על ליקויים בשירותים ובמדיניות ולהציע הן חלופות למדיניות כושלת והן רעיונות למענים ולמדיניות חברתית הולמת ומספקת (Brawley, 1997; Brawley & Martinez- Brawley, 1999;)

Jansson, 2003; Haynes & Mickelson, 2003; Lens & Gibelman, 2000; Rocha and Johnson, 1997). עובדים סוציאליים גם נקראו לפתח את המיומנויות הנדרשות, כגון יכולת כתיבה והבנת יחסי הכוחות בתחום, כדי להשתמש ביעילות בכלי התקשורת במסגרת עבודתם המקצועית (Haynes & Mickelson, 2003; Lens & Gibelman, 2000).

פרסום מאמרי דעה (op-eds) בעיתונות היומית והמקצועית זוהה כמרכיב חשוב לקידום מטרותיהם של עובדים סוציאליים בתחום ההשפעה על מדיניות (Brawley & Martinez-Brawley, 1999; Haynes & Mickelson, 2003; Jansson, 2003; Rocha & Johnson, 1997; Stoesz, 1993). בעיתונים רבים, יומיים ומקצועיים, יש מקום מיוחד למאמרי דעה, שהם על פי רוב מאמרים קצרים, מספקי מידע, העוסקים בניתוח נושאים שונים העומדים על סדר היום הציבורי. מאמרים אלה הם כלי בעל עוצמה, זול ומידי, לעיצוב תפיסות ועמדות בציבור (Haynes & Mickelson, 2003; Stoesz, 1993). למרות יתרונות אלה נשמעה הטענה שעובדים סוציאליים ממעטים מאוד להשתמש בכלי זה בעבודתם המקצועית (Stoesz, 1993).

מטרתו של המאמר הנוכחי היא לתאר ולהעריך פרויקט לימודי שהתבסס על עקרונות של למידה פעילה המחוברת לפרקטיקה של המשתתפים בו. הפרויקט ביקש לעודד עובדים סוציאליים, המעורבים בתחומי עיסוק שונים, להשמיע את קולם המקצועי בכלי התקשורת באמצעות מאמרי דעה ולעשות בהם שימוש ככלי להתרעה חברתית והשפעה על מדיניות חברתית.

פרויקט הפרסום בתקשורת: תיאור

מטרות ועקרונות פעולה

פרויקט הפרסום בתקשורת הוצע במסגרת קורס העוסק במגדר ומדיניות חברתית, בתוכנית המוסמך לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב. מכיוון שלא הוצעו בתוכנית הלימודים למוסמך באותה עת קורסים ספציפיים העוסקים בהתרעה חברתית באמצעות כלי התקשורת, הוחלט לשלב את הפרויקט במסגרת קורס קיים, דבר אשר לא הצריך שינוי מבני מהותי בתוכנית הלימודים (Hoefler, 1999). שילוב הפרויקט בקורס קיים גם נמצא בהלימה עם המלצות קודמות בספרות לשלב את השימוש במדיה בתוך קורסים קיימים בהכשרה לעבודה סוציאלית, באמצעות תרגילים ופרויקטים הנעשים בידי הסטודנטים (Brawley, 1997).

מטרתו המידית של הפרויקט היתה להביא את המשתתפות, כבר במהלך הקורס, לכך שיפרסמו מאמרי דעה באמצעי התקשורת בנושאים חברתיים שונים; במלים אחרות, לגרום למשתתפות להצליח להשתמש באמצעי התקשורת ככלי להתרעה חברתית שבכוהו להצביע על לקונות במדיניות החברתית. הפרויקט ביקש לקדם גם את המטרות האלה: (1) הגברת ההכרה בפרקטיקה לשינוי מדיניות כהיבט חשוב בעבודתם של עובדים סוציאליים; (2) הגברת ההכרה באמצעי התקשורת כערוץ חשוב להתרעה חברתית; (3) הגברת תחושת המסוגלות להשתמש בכלי התקשורת כדי לקדם נושאים חברתיים; (4) הגברת ההכרה בתרומה הייחודית של עובדים סוציאליים לדיון הציבורי התקשורתי.

הנחנו שהשגת מטרות אלה תהווה תשתית למטרת העל ארוכת הטווח של ההכשרה לעבודה סוציאלית – הגברת המעורבות בפרקטיקת מדיניות כחלק מהתנהלות מקצועית שוטפת והגברת השימוש באמצעי התקשורת כדי להתריע ולעצב מדיניות חברתית.

הפרויקט התבסס על שלושה עקרונות מרכזיים: (1) הכשרה למעורבות בפרקטיקת מדיניות צריכה להינתן לכל הסטודנטים ולא רק לאלה העובדים בתחומי המקרו או המתמחים בתחום המדיניות החברתית (Saulnier, 2000; Zubrzycki & McArthur, 2004); (2) פרקטיקת מדיניות היא חלק אינטגרלי מהעבודה הסוציאלית בכל תחומיה, שיטותיה ורמות הפעולה שלה (Abramovitz, 1998; Fisher, 1995; Gibbons & Gray, 2005; Wyers, 1991); (3) למידה מועילה מבוססת על שיטות פעילות ומבוססות-התנסות (Gray, 2005; Wyers, 1991; Burgess & Young, 2005; Cree, 2005; Hoefler, 1999; Rocha, 2000; Young & Burgess, 2005).

המשתתפות

בקורס השתתפו 26 נשים, כולן עובדות סוציאליות הלומדות בשנה הראשונה או השנייה של תוכנית המוסמך. טווח הגילים היה 28-54, והגיל הממוצע היה 33. רוב המשתתפות (72 אחוז) היו נשואות עם ילדים והיתר נשואות בלי ילדים (14 אחוז) ורווקות (14 אחוז). שנות הוותק בעבודה סוציאלית נעו בין שלוש שנים ל-20 שנה. ממוצע שנות הוותק היה 9.5 שנים. למעט שלוש, עבדו המשתתפות כעובדות סוציאליות במקביל ללימודי המוסמך שלהן. 44 אחוז מהמשתתפות עבדו במסגרת השלטון המקומי (כגון לשכות לשירותים חברתיים), 39 אחוז עבדו במסגרת הסקטור הממשלתי (שירות מבחן למבוגרים או לנוער, בית חולים פסיכיאטרי, בית לנוער מחוסר קורת גג). היתר (17 אחוז) עבדו בסקטור הפרטי או הוולונטרי (למשל הוסטל לאנשים עם מוגבלויות נפשיות, חברות סיעוד). רוב המשתתפות עסקו בטיפול ישיר, ושלוש היו עובדות סוציאליות קהילתיות. למעט אחת, לא היה למשתתפות ניסיון קודם בשימוש באמצעי התקשורת במסגרת עבודתן כעובדות סוציאליות.

מהלך פרויקט התקשורת בקורס

אפשרות הפרסום באמצעי התקשורת הוצגה לסטודנטיות כמשימת רשות בשיעור הראשון של הקורס מגדר ומדיניות חברתית. הוצע להן לכתוב מאמר דעה לעיתונות היומית (op-ed article) או להופיע בתוכנית רדיו או טלוויזיה בכל נושא חברתי שהוא. פרסום, קבלה לפרסום או שידור כתבה במהלך הסמסטר הוכרו כשווי ערך להגשת מטלת הסיום של הקורס.

לאורך כל הקורס הודגש שהפרסום הוא אתגר מקצועי, שכן שינוי מדיניות באמצעות השפעה על דעת הקהל ועל קובעי המדיניות מקדם צדק חברתי והוא מרכיב חשוב בעבודתם המקצועית של כל העובדים הסוציאליים בתחומי ההתערבות הישירה, העבודה הקהילתית והניהול. כמו כן הודגש שלעובדים סוציאליים מחויבות מקצועית לחלוק את נקודת המבט והידע הייחודיים שלהם עם הציבור ועם קובעי המדיניות ולהוות שופר למצוקות לקוחותיהם המוחלשים ולהשלכות המדיניות. כבסיס לפרסומיהן עודדו המשתתפות להסתמך על ידע מחקרי (ממצאי מחקרים) ומקצועי (מה שהן לומדות ויודעות מהשטח) כאחד. חשיבותו של ניסיון מקצועי כמקור ידע תקף, תפיסת המשתתפות כמומחיות בתחומן וראיית מומחיותן כשוות ערך לזו של פובליציסטים אחרים בכלי התקשורת הודגשו לאורך כל הקורס. החזרה על מסרים אלה התבקשה לאור הספקות שהעלו חלק גדול מהמשתתפות בנוגע לסיכויי הפרסום של מאמרים הנכתבים בידי עובדים סוציאליים ("מי אני שיפרסמו את דברי?").

ההנחיה לבחירת נושא המאמר כיוונה לסוגיות המעסיקות את המשתתפות בעבודתן היומיומית ולהמשגתן ברמה העקרונית. לדוגמה: מפגש עם אדם בעל מוגבלות שלא קיבל שירות, משום שלא היה מסוגל לעלות במדרגות של המשרד הרלוונטי, יכול לשמש כנקודת מוצא לכתובת מאמר על נגישות אנשים עם מוגבלויות למבני ציבור. מעניין היה לראות שהמשתתפות התקשו להגדיר באופן ראשוני את רוב הנושאים שהעלו כ"חשובים" ו"בני פרסום" ונזקקו לנקודת מבטה של המרצה כדי לתקף את חשיבותם לפרסום לציבור הרחב.

כדי להגביר את תפיסת ההיתכנות של פרסום מאמרי דעה שנכתבו בידי עובדים סוציאליים באמצעי התקשורת ולהתמודד עם התפיסה שרווחה בין המשתתפות, שהסיכוי לפרסום מאמרים נמוך ובלתי אפשרי, תוארו לפנייהן אחוזי ההצלחה הגבוהים בפרויקטים דומים בשנים קודמות, וכן הוצגו לפנייהן הכתבות שפורסמו. פרסום כתבה ראשונה של משתתפת כבר במהלך השבוע השני של הקורס היה חיזוק משמעותי לתפיסת המשתתפות את המשימה כאפשרית. ייעוץ ומשוב שוטפים בנוגע לתוכן הכתבות ולניסוחן ניתנו בידי חברות הקבוצה, וכן, באופן אינטנסיבי, בידי המרצה באמצעות הדואר האלקטרוני.

במקביל הודגש ששליחת כתבה לפרסום אינה דורשת את אישור המרצה. כמו כן עודדו המשתתפות להתייעץ עם עמיתים ועם לקוחות בשירות שהן עובדות בו.

במהלך הקורס פיתחו המשתתפות רשימת אמצעי תקשורת (media list) שכללה כתובות דואר אלקטרוני ומספרי טלפון של אפיקי פרסום שונים בעיתונות, ברדיו ובאינטרנט. רשימה זו שימשה את המשתתפות, ועל פי דיווחן עזרה להן מאוד בהפצת הכתבות. המשתתפות הוכנו לכך שעורכי מדורים עשויים לפנות אליהן בשאלות ובבקשות להבהרות או לתיקונים, כפי שגם קרה מספר פעמים. הן הודרכו לקבל את האישורים המתאימים לפרסום ממקום עבודתן. למעט מקרה אחד, שבו אסרה הנהלת השירות על משתתפת לפרסם מאמר מסיבות פוליטיות מקומיות, זכו המשתתפות לעידוד ולמסרים חיוביים במקום עבודתן.

מהשבוע השני של הקורס נפתח כל שיעור בעדכונים של המשתתפות על ניסיונותיהן לכתוב ולפרסם בכלי התקשורת, תוך ניסיון להמשיג את ההתנסות ואת הלמידה ממנה. במסגרת זו ניתן עידוד, למי שמאמרה נדחה, להמשיך ולנסות אפיקי פרסום אחרים וכן לכתוב מאמר חדש על נושא אחר (ראו המלצה דומה אצל Stoesz, 1993). כמו כן נעשתה הכנה לקראת תגובות פוגעות אפשריות לפרסום באתרי אינטרנט וכן עיבוד של תגובות כאלה כשהגיעו. היבט חשוב אחר של הסבב השבועי היה עיבוד הרגשות המרכזיים שנלוו להתנסות – שמחת הפרסום מצד אחד ואכזבת הדחייה מהצד האחר – ונחוו בידי המשתתפות בעוצמה רבה. במסגרת זו נתנה המרצה לגיטימציה לרגשות שלילים, תוך שיתוף בתחושותיה שלה במקרים שבהם נדחו מאמריה, ועודדה את המשתתפות לדאות בדחייה חלק צפוי ונורמלי של תהליך הפרסום, ולא כישלון אישי או מקצועי. רגשות כגון שמחה, התרגשות ותחושת עוצמה אישית בעקבות קבלת מאמר לפרסום קיבלו מרחב ביטוי אף הם, והיוו חיזוק חיובי עבור אלה שעדיין לא פרסמו.

המרצה הקדישה תשומת לב רבה לעידוד המשתתפות לכתוב ולחיזוק ניסיונות הכתיבה שלהן. למשל: לאחר כל פרסום של כתבה קיבלה המשתתפת ללא דיחוי מייל אישי מהמרצה, המעודד ומשבח את הצלחתה, ובד בבד נשלחו מיילים המפנים למאמר לכל המשתתפות בכיתה ולכל חברי הסגל בבית הספר. מלבד זאת נתלה לוח מודעות גדול במסדרון בית הספר שכותרתו סטודנטים ועובדים סוציאליים כמתריעים חברתיים, ועליו הוצגה כל כתבה שפורסמה. לאחר כל פרסום נערכה בכיתה מעין חגיגה קטנה בליווי כיבוד שהביאה המפרסמת. המרצה עודדה את המשתתפת שפרסמה להמשיך לכתוב על נושאים אחרים, ואכן חלק לא מבוטל מהמשתתפות הצליחו לפרסם יותר מכתבה אחת. (ראו דיווח בהמשך).

הערכת הפרויקט

תוצרים בכלי התקשורת

כאמור, מטרתו המידית של הפרויקט היתה להביא את המשתתפות לפרסם את קולן המקצועי באמצעי התקשורת כבר במהלך השתתפותן בו. מתוך 26 המשתתפות בקורס פרסמו 24 באחד או יותר מאמצעי התקשורת האלה: עיתונות יומית, אתרי חדשות באינטרנט, כתבי עת מקצועיים של עובדים סוציאליים, תוכניות רדיו ותוכניות טלוויזיה. 11 משתתפות פרסמו יותר ממאמר אחד על נושאים שונים, ושש משתתפות פרסמו כתבות דומות במקומות שונים. בסך הכול התפרסמו או התקבלו לפרסום בתקופת הקורס (חמישה חודשים), 41 פרסומים, מתוכם 32 פרסומים בנושאים שונים. מאמרי op-ed היו מאמרים באורך של עד שני עמודים (כמקובל בעיתונים ובכתבי העת בישראל). תוכניות הרדיו כללו שני ריאיונות של 15 דקות לפחות ותוכנית אחת שכללה מבזק של מספר דקות, שבו קראה העובדת הסוציאלית את מאמר הדעה שלה בפתח התוכנית. פרסום אחד היה במסגרת תוכנית החדשות של ערוץ טלוויזיה. לוח 1 מציג את כלי התקשורת שבהם פורסמו הכתבות, וכן את הנושאים שבהם עסקו הכתבות/תוכניות רדיו.

לוח 1

תיאור התוצרים בתקשורת:

כלי התקשורת שבהם התפרסמו והנושאים שבהם עסקו

נושאים	מספר כתבות	כלי התקשורת
<ul style="list-style-type: none"> - "מבחן תלות" במסגרת חוק ביטוח סיעוד - הצורך במסגרות המשך לנוער בסיכון לאחר גיל 18 - הזכות של נשים ערביות ללבוש רעלה והמשמעות של לבישת רעלה בחברה הישראלית 	3	עיתון "הארץ", מדור דעות
<ul style="list-style-type: none"> - זיהומים בבתי החולים - התמכרויות להימורים חוקיים - גובהה הנמוך של קצבת נכות כלכלית - זכותן של נשים לקבוע את אופן הלידה - השפעת המכירה של משחקי ילדים באמצעות חטיפים משמינים - אי נגישותם של שירותים חברתיים לאנשים עם מוגבלויות - המחיר הכלכלי של האימהות - שוויון הזדמנויות בעבודה לאנשים עם מוגבלות נפשית - החלטות בית הדין הרבני במצבי גירושין 	9	עיתון "הארץ", מוסף "דה מרקר", דעות

נושאים	מספר כתבות	כלי התקשורת
- ביקורת על השתתפות נשים בעלות תפקידים בכירים בממשל הישראלי במסיבת פרידה לאיש עסקים הנכנס לכלא על רקע הטרדה מינית	1	"מעריב", מדור דעות
- המשמעות של אופנת ה"סקיני ג'ינס" לנשים	1	עיתון "הארץ", מוסף "העיר"
- שיקומם של עוברי חוק	1	y-net ידיעות אחרונות (מדור דעות)
- שיקום נפגעי נפש בקהילה באמצעות אמנות	1	y-net מעורבות
- תופעת הזנות בקרב בני נוער - מחיר ההורות מזווית מגדרית - חוסר במסגרות לילדי החינוך המיוחד - על תופעת האשמת הקורבן במקרי תקיפה מינית	4	אתר נענע אקטואליה (מדור דעות)
- התמכרויות להימורים חוקיים*	1	"מקור ראשון"
- התמכרויות להימורים חוקיים*	7	ישראלי (עיתון רכבות)
- תגובה ביקורתית ליחס ראש הממשלה להרשעת שר בממשלתו		
- תדמיתו של המוסד לביטוח לאומי		
- אלימות כלפי נשים הסובלות ממוגבלויות		
- יחס החברה בישראל לרצח נשים ערביות על רקע כבוד המשפחה		
- נשים חד הוריות בתוכניות "מסעד לעבודה"		
- פמיניזציה של עוני בישראל		
- סל שיקום לאנשים עם מוגבלות נפשית	6	כתב העת "חברה ורווחה", מכתבים לעורך
- אי נגישות הקמפיין נגד אלימות באמצעי התקשורת עבור נשים ערביות, בדואיות וחרדיות		
- מעורבות עסקים למען הקהילה		
- תדמיתו של המוסד לביטוח לאומי*		
- אי נגישותם של שירותים חברתיים לאנשים עם מוגבלויות*		
- גבוהה הנמוך קצבת נכות כלכלית*		
- תופעת הזנות בקרב בני נוער*	1	"מידעוסי"- מגזין העובדים הסוציאליים
- נשים חולות סרטן שד	1	חומ"ש – ביטאון עובדים סוציאליים מתחום השיקום

נושאים	מספר כתבות	כלי התקשורת
- יזמות נשים בקהילה כדרך להתמודד עם עוני - התמכרות להימורים חוקיים* - השלכות של חוק פעוטות בסיכון	3	"שעת חברה", רשת ב', קול ישראל
- שיקום נפגעי נפש בקהילה באמצעות אמנות*	1	"עניין חברתי", רשת ב', קול ישראל
- שיקום נפגעי נפש בקהילה באמצעות אמנות*	1	טלוויזיה, ערוץ VTR, ערוץ רוסי בינלאומי, חדשות הערב
	33	סה"כ כתבות או הופעות באמצעי התקשורת
	42	סה"כ פרסומים (כולל באתר הנושא)

* נושא זה כבר הופיע לעיל, כי הכתבה פורסמה ביותר ממקום אחד

כפי שניתן לראות המשתתפות בקורס פרסמו 22 מאמרי op-ed בעיתונים יומיים בנושאים שונים. רוב הכתבות (13) פורסמו בעיתון הארץ, וכתבה אחת פורסמה בעיתון מעריב. יתר הכתבות (7) פורסמו בעיתון ישראלי המופץ ברכבות, במקומות ציבוריים ובצמתי רחוב ראשיים וכתבה אחת במקור ראשון. שישה מאמרי op-ed פורסמו בכתב העת חברה ורווחה, העוסק בעבודה סוציאלית בישראל, וכתבה אחת פורסמה במידעו"ס, שהוא מגזין היוצא מטעם איגוד העובדים הסוציאליים. כתבה אחרת התפרסמה בחומש, ביטאון העובדים סוציאליים העוסקים בשיקום. שבעה מאמרים פורסמו באתרי חדשות מרכזיים באינטרנט. שלוש הופעות היו בתוכניות רדיו העוסקות בעניינים חברתיים. כתבה אחת הוצגה בערוץ טלוויזיה. בתוכנית רדיו אחת ובתוכנית הטלוויזיה השתתפו גם משתמשי שירותים.

החלק הארי של הכתבות היה קשור באופן ישיר לעבודתן של המשתתפות. אחרות ביטאו ביקורת אישית-חברתית על תופעות שונות שנתקלו בהן בחיי היומיום. נושאי המאמרים והכתבות עסקו במגוון רחב של אוכלוסיות: קשישים, ילדים ונוער בסיכון, אנשים עם מוגבלויות פיזיות ונפשיות, נשים הסובלות מאלימות, נשים ונערות ערביות, נשים וגברים החיים בעוני, נשים החולות בסרטן השד. מבחינת התוכן ניתן לחלקם לארבע קבוצות עיקריות: (1) זיהוי בעיות חברתיות והתרעה עליהן, כגון נוער העוסק בזנות, אי נגישות של שירותים לאנשים עם מוגבלויות, מחיר ההורות שמשלמות נשים, קשייהן של נשים ערביות הבוחרות ללבוש רעלה מטעמי דת; (2) זיהוי לקונות במדיניות חברתית קיימת,

כגון ליקויים בחוק פעוטות בסיכון, התייחסות לא מותאמת לאימהות חד-הוריות בתוכניות "מסעד לעבודה", או התרעה על העדר מדיניות, כגון העדר מסגרות לנוער בסיכון לאחר גיל 18; (3) הצגת פרויקטים מוצלחים בשירותי הרווחה, כגון פרויקט יזמות עסקית של נשים בקהילה או פרויקטים של המוסד לביטוח לאומי להגברת מיצוי זכויות; (4) התרעה על מוצרי צריכה בעלי השלכות שליליות, כמו חטיפים משמינים המכילים בתוכם משחקי ילדים פופולריים או בגדי נשים אופנתיים המעודדים רווח קיצוני. ברוב הכתבות הוצגו הצעות להתמודדות עם הבעיה/לקונה שהוצגה. ניתן אפוא לראות, שהעבודות הסוציאליות לקחו חלק בשני מרכיבים מרכזיים של תהליכי קביעת מדיניות: הכרה בבעיות והגדרתן ופיתוח אלטרנטיבות והצעות מדיניות (Kingdon, 1995).

ניתוח תוכן הכתבות והמבנה שלהן מעלה שעל פי רוב הן כללו מרכיבים שזוהו בספרות כבוני מאמרי op-ed מוצלחים (Stoesz, 1993): כתיבה ממוקדת, שימוש במקרים ובסיפורים הממחישים את הסוגיה, כתיבה בסגנון בהיר עם אמירות ברורות וחדות, שימוש בכותרת התופסת את העין והצעת דרכים חלופיות להתמודדות עם הבעיה.

הערכה רטרופקטיבית על ידי המשתתפות

הערכת הפרויקט מנקודת מבטן של המשתתפות התבססה על שאלון אנונימי קצר, שכלל שאלות סגורות ופתוחות, והופץ בידי החוקרת שלא לימדה את הקורס במהלך אחד השיעורים האחרונים שלו. המשתתפות התבקשו לענות על השאלון בזמן החופשי (לא במסגרת השיעור) ולהחזיר אותו לתאה של החוקרת. עשרים ואחת משתתפות מילאו את השאלון (81 אחוז מכלל תלמידות הקורס).

השאלון כלל שמונה שאלות סגורות שהתייחסו למידה שבה הושגו המטרות המתוכננות של הפרויקט. כל שאלה הציגה היגד, והמשתתפות התבקשו לציין את הספרה המשקפת באופן הטוב ביותר את מידת ההסכמה שלהן עם ההיגד (על פני סולם ליקרט בן 5 דרגות: 5 = במידה רבה מאוד; 1 = במידה נמוכה מאוד); לדוגמה: "פרויקט התקשורת הגביר את רצוני להשתמש באמצעי התקשורת בעבודתי המקצועית בעתיד", או "פרויקט התקשורת הגביר את החשיבות שאני מייחסת להתערבויות ברמת המדיניות בעבודה סוציאלית". ממוצעי תשובותיהן של הנבדקות לכל אחד משמונה ההיגדים שהופיעו בשאלון מוצגים בלוח 2.

לוח 2

הערכה רטרוספקטיבית של המשתתפות את תרומת פרויקט התקשורת ועמדתן כלפי שימוש באמצעי תקשורת בידי עובדים סוציאליים: ממוצעים וסטיות תקן (N=21)

M	SD	הפריט (מקוצר)
4.04	0.74	1. פרויקט התקשורת הגביר את יכולתי לפרסם מאמרי דעה בעיתונות היומית
4.22	1.16	2. ... חידר עבורי את חשיבות ההתרעה החברתית בעבודה סוציאלית
3.81	0.84	3. ... הגביר את החשיבות שאני מייחסת להתערבויות ברמת המדיניות בעבודה סוציאלית
3.95	0.86	4. ... הגביר את רצוני להשתמש באמצעי התקשורת בעבודתי המקצועית בעתיד
3.95	0.67	5. ... הגביר את יכולתי להשתמש באמצעי התקשורת בעבודתי המקצועית בעתיד
3.66	0.98	6. ... הגביר את תחושת המומחיות שלי כעובדת סוציאלית
4.40	1.37	7. שימוש באמצעי התקשורת על ידי עובדים סוציאליים תורם לקידום נושאים חברתיים
4.42	0.76	8. עובדים סוציאליים צריכים להשתמש באמצעי התקשורת על מנת לקדם נושאים חברתיים

(1 = במידה נמוכה מאוד; 5 = במידה רבה מאוד)

לוח 2 מצביע על כך שהמשתתפות ראו את השימוש באמצעי התקשורת ככלי חשוב ותורם לקידום נושאים חברתיים. הן גם העריכו שלהשתתפותן בפרויקט היתה תרומה רבה לתפיסתן את חשיבות ההתרעה החברתית וההתערבות ברמת המדיניות בעבודה סוציאלית. ביחס לפרקטיקת הפרסום העריכו המשתתפות שהשתתפותן בפרויקט הגבירה במידה רבה את יכולתן לפרסם מאמרי דעה בעיתונות היומית ואת יכולתן להשתמש באמצעי התקשורת בעבודתן המקצועית בעתיד. לבסוף, השפעת ההשתתפות בפרויקט על הגברת תחושת המומחיות כעובדת סוציאלית הוערכה כבינונית עד רבה.

המשתתפות נשאלו גם ארבע שאלות פתוחות, שעליהן התבקשו לענות בקצרה. השאלות ניסו לבחון את תפיסתן את תרומת הפרויקט וחשיבותו, כמו גם את הגורמים שעזרו להן להצליח בפרסום: (1) מה הן הסיבות, לדעתכן, להמשך הפעלת פרויקט התקשורת במסגרת הקורס בשנים הבאות? (2) מה הן הסיבות, לדעתכן, להפסקת הפעלת פרויקט התקשורת במסגרת הקורס? (3) מה הם הגורמים, בכיתה ומחוצה לה, אשר קידמו את הפרסום בשלבי העבודה השונים? (4) מה הם הגורמים, בכיתה ומחוצה לה, אשר עיכבו את הפרסום? בסיום השאלון ניתן מקום להערות כלליות.

כל המשיבות חשבו שיש להמשיך את פרויקט הפרסום בתקשורת במסגרת הקורס בשנים הבאות. המשתתפות הצביעו על שתי קטגוריות מרכזיות של סיבות להמשך הפרויקט. בדומה לממצאים מחלקו הסגור של השאלון, מתייחסת הקטגוריה הראשונה להשלכות

החיוניות של הפרויקט על המשתתפות ברמה המקצועית, כעובדות סוציאליות: תרומת הפרויקט לתפיסת תפקיד העובדת הסוציאלית אל מול אמצעי התקשורת, הנגשת אמצעי התקשורת כזירה רלוונטית להתערבותן כעובדות סוציאליות, חיזוק תדמית העבודה הסוציאלית בציבור בעקבות פרסומים הנכתבים בידי עובדים סוציאליים והגברת המיומנויות, הידע והביטחון המקצועיים בעקבות פרסום בכלי התקשורת.

הקטגוריה השנייה, המפתיעה יותר, של הסיבות לתמיכה בהמשך הפרויקט כללה התייחסות של המשתתפות להשלכות הפרויקט עליהן ברמה האישית. בעיקר הן התייחסו להשפעתו על הגברת תחושות של ביטחון עצמי, התמודדות עם אתגר, העצמה וכוח, מלים שחזרו שוב ושוב בתגובות המשתתפות. למשל: "החוויה שיש מי שמעוניין במה שיש לנו להגיד היא מעצימה." גם השימוש במושג ה"קול" חזר פעמים רבות, כאשר הפרויקט הוצג כאפיק אפקטיבי להשמעה ולביטוי של הקול האישי והמקצועי. למשל: "הפרויקט נותן במה וקול לעובדות סוציאליות שבדרך כלל הן נחבאות אל הכלים" ולא משמיעות את קולן החשוב ברבים." "חשוב היה לי להשמיע קול ואף לזעוק זעקה פנימית."

בהתייחס לשאלה על סיבות להפסקת הפרויקט, ענו רוב המשתתפות שאין להפסיקו. יחד עם זאת, משתתפות אחדות ראו בעיה בכך שלא נלמדו בקורס כל התכנים שהיו מתוכננים להילמד בו, והצרו על כך שפרויקט הפרסום דחק לשוליים את נושאי השיעור האחרים. משתתפות אחרות התייחסו ללחץ ולתסכול שחוו הסטודנטיות שלא רצו או לא הצליחו לפרסם. למשל "ייתכן שאלה שלא פרסמו הן אאוט-סיידריות". לבסוף, משתתפת אחת התייחסה בספקנות לשאלת ההשפעה של הכתבות על הציבור ועל קובעי המדיניות.

בנוגע לשאלה מה קידם את הפרסום, התייחסו המשתתפות לשתי קטגוריות עיקריות של גורמים. הקטגוריה הראשונה כללה גורמים הקשורים לקורס: המרצה, המשתתפות האחרות, האווירה שנוצרה בכיתה ותוכני הלימוד. לדעת המשתתפות קידמה המרצה את הצלחת הפרסום בכך שהעניקה להן ליווי אישי, זמינות ומשובים מהירים. כמו כן צוינה התרומה הרבה של ההתלהבות שהפגינה המרצה מהפרויקט והעידוד שנתנה למשתתפות. למשל: "[היא] הצליחה להלהיב אותנו, לפרגן ולהדביק בהתלהבות שלה." "המרצה מעודדת, תומכת ומאמינה בכל אחת מאיתנו וזה מאוד סייע לנו להאמין בעצמנו." הקדשת זמן בכל שיעור לליווי הפרויקט תמכה, לדעת המשתתפות, ביצירת קשר חם ותומך ביניהן, אשר קידם את יכולתן לפרסם ברמה הפסיכולוגית והקונקרטי. למשל: "[עזרון] הקשר בין הבנות בקורס, והעברת מאמרים במייל והמשוב התמידי שנתנו אחת לשנייה." הצלחת הפרסום כבר בתחילת הסמסטר יצרה לדברי המשתתפות "אווירת הצלחות" ו"תחושת ניצחון" שהגבירו את המוטיבציה והביטחון להיענות לאתגר הפרסום. במקביל התייחסו שתי משתתפות לאווירת התחרותיות בכיתה כמדרבנת ומקדמת פרסום. גם הצמידות

לתוכני הקורס שעסק באופן ביקורתי במדיניות ומגדר צוינה כגורם מקדם. משתתפת אחרת ציינה את תרומת רשימת אמצעי התקשורת שיצרו המשתתפות במהלך הפרויקט.

הקטגוריה השנייה של הגורמים שצוינו כמקדמי פרסום התייחסה להיבטים אישיים בחיי המשתתפות. חלק מהמשתתפות ציינו שהחיבור האישי שלהן לנושא, בקיאותן בו או אמונתן בחשיבותו הם שקידמו את הפרסום: "חשתי שהנושא שעליו כתבתי מחובר לכל נימי נפשי." אחרות התייחסו לתרומת תחושות של ביטחון, נחישות, אתגר ורצון להעזו וכן לרצונן העז להביע את דעתן בנושא. חלק מהמשתתפות התייחסו לתמיכה שקיבלו מעמיתים במקום העבודה ומבני משפחה. לבסוף ציינו אחדות שהעובדה שפרסום מאמר פטר אותן מהכנת עבודה בקורס היתה מוטיבציה ראשונית לנסות לפרסם. הועלו אך מעט התייחסויות לגורמים שערכו את הפרסום, ואלה נגעו לסרבול או להגבלות שהושתו עליהן במקום עבודתן.

מההערות המסכמות הכלליות שכתבו המשתתפות עולה שביעות רצונן הרבה מהפרויקט: "פרויקט נפלא! חשוב! רלוונטי! כך עושים שינוי." "פרויקט חדשני, עוצמתי מאוד, מלהיב וממכר." "לדעתי הפרויקט היה מאוד מוצלח והוסיף לקורס טעם מיוחד." הן גם שבו וביטאו את תחושתן שהפרויקט חיזק אצלן תחושות של כוח, עוצמה ויכולת השפעה:

"זוהי חוויה נפלאה לדעת שיש לנו יכולת להשפיע ברמת המקרו, ולתרום אולי לסוג של שינוי חברתי." "ברגע שהמאמר שלי פורסם התמלאתי בביטחון, גאווה, שמחה שהחזיקה מעמד הרבה מאוד זמן."

דיון

התבוננות בתוצרי הפרויקט מלמדת שמטרתו המידית – פרסום בפועל באמצעי התקשורת – הושגה בהצלחה רבה. ההערכה הרטרואספקטיבית מלמדת שהמשתתפות חשו שפרויקט התקשורת תרם להגברת תחושת המסוגלות והרצון להשתמש באמצעי התקשורת כאפיק מקצועי לקידום מטרות המקצוע ולהגברת תפיסתן את כלי התקשורת כרלוונטיים וחיוביים לעבודה הסוציאלית. זאת ועוד, נראה שהמשתתפות חשבו שהפרויקט תרם להגברת ההכרה בפרקטיקת מדיניות כפרקטיקה חשובה בעבודתם של עובדים סוציאליים. מובן שיש לקחת בחשבון את האפשרות שההערכות הרטרואספקטיביות של המשתתפות ביחס לתרומת הפרויקט היו מוטות. הרצון לגמול למרצה על ההשקעה בקורס, הרצון למצוא חן או תחושה רגעית של הצלחה עשויים בהחלט להשפיע על הטיית התשובות

לכיוון החיובי. לכן כדי לבסס מסקנות בדבר תרומת פרויקט מסוג זה, יש לערוך עוד מחקרי הערכה, המבוססים על מערכים הכוללים מדידות חוזרות, גם בתקופות זמן שונות לאחר סיום הקורס, ואנו ממליצות על כך למחקרי המשך.

מלבד תוצאות אלה ניתן להתרשם, שבאמצעות הפרויקט הושגו מספר תוצאות שלא היו מצופות מראש. הכוונה היא בעיקר להגברת תחושות אישיות של כוח וקול בקרב המשתתפות. נאמר בעבר שעובדים סוציאליים, בדומה לחלק מלקוחותיהם (קרומר-נבו, 2006) חווים עצמם כחסרי כוח לשנות את המציאות החברתית, כחסרי אונים וכחסרי קול (קני פו, 2005; Fook, 2002). לאור תשובותיהן של המשתתפות נראה שהפרויקט לא רק קידם מימונות מקצועית ספציפית, אלא גם חוויה אישית-מקצועית יוצאת דופן של עוצמה, ביטוי והשפעה במרחב הציבורי. קולן המקצועי של המשתתפות, שטרם הפרויקט חוו אותו רובן כקול "שקט", "פרטי" ואף כקול מדוכא (הדבר בא לידי ביטוי בתחושותיהן הראשוניות, שאף אחד לא מעוניין לשמוע את מה שיש להן להגיד, כי הן לא "חשובות" או "מומחיות", שאף אחד לא מתעניין בנושאים חברתיים או שלא כדאי להשמיע ביקורת בקול רם), הוגדר מחדש בעקבות פרויקט הפרסום בתקשורת, כקול חשוב, ייחודי, הניתן להשמעה במרחב הציבורי, הזוכה לתהודה ובעל השפעה.

נראה שכדי להשיג תוצאות אלה, נדרשו מהמרצה פעולות להמשגה מחדש של המומחיות והייחודיות המקצועית של המשתתפות. במלים אחרות, נדרשו פעולות להבניית מציאות הרואה בהן מומחיות בעלות ידע ייחודי ("קרובות לשטח"), הרואות את הבעיות, את המצוקות, את כשלי המדיניות, כמו גם את אפשרויות השינוי, את השפעותיה החיוביות של המדיניות מקרוב ואת היכולות להביא ידע זה לפני הציבור וקובעי המדיניות. תהליך זה היה כרוך בשבירת ההבחנות הנוקשות, שהובנו לתוך חשיבתם של עובדים סוציאליים, בין רמות התערבות שונות (מיקרו-מזו-מקרו) (ראו גם: Abramovitz, 1998), כמו גם באתגור התפיסה הרווחת שפרקטיקת מדיניות שמורה למומחים, ואין היא נחלתם של כלל העובדים הסוציאליים, בין אם הם עוסקים בטיפול ישיר, בעבודה קהילתית, בניהול או בהדרכה (Wyers, 1991).

נראה שיכולתן של המשתתפות לקבל וליישם המשגה מחדשת זו של תפקידן המקצועי נתמכה במידה רבה בחיזוקים האישיים הרבים והמתמשכים שקיבלו במהלך הפרויקט. בייחוד נתפסו כתורמות הדגשת חשיבותה וייחודיותה של נקודת מבטן המקצועית והבעת אמון במומחיותן הייחודית. הפעולות השונות שנועדו לחזק את הביטחון העצמי של המשתתפות ביכולתן להמשיג, לכתוב ולפרסם את רעיונותיהן המקצועיים היו חשובות ביותר. מכאן נובעת ההמלצה העיקרית שלנו לפרויקטים דומים בעתיד – להשקיע תשומת לב ומשאבים בהבניה מחדשת של התפיסה המקצועית של המשתתפים, הכוללת את המשגת קולם של העובדים הסוציאליים כקול מקצועי, מומחה, ייחודי וחשוב. השקעה זו עולה בקנה אחד עם הספרות התיאורטית העוסקת בתהליכי עיצוב המדיניות הציבורית,

הטוענת שאחת היכולות החשובות של "יזמי מדיניות" היא להישמע ולזכות בתשומת לב, כאשר זה שזוכה להשמיע את דבריו במרחב הציבורי הוא זה שבין היתר יש לו מומחיות מוערכת בתחום מסוים (Kingdon, 1995).

ניתן לגזור מהפרויקט המתואר במאמר זה עוד כמה המלצות, שעשויות לתרום ליישום מוצלח של פרויקטים דומים בעתיד: שילוב הפרויקט במגוון הקורסים הקיימים בתוכנית הלימודים; הקצאה מתאימה של משאבי זמן במהלך הקורס; מתן הנחיה וליווי לאורך כל שלבי הפרסום – ממציאת הנושא והמשגתו הראשונית ועד לעיבוד תגובות הקוראים; הפיכת הכיתה לקבוצת תמיכה; הגברת נראות הפרסום במרחבים הסובבים את הסטודנטים המפרסמים. להלן נתייחס בקצרה לכל אחת מההמלצות:

1. שילוב הפרויקט בקורסים קיימים – פרויקט פרסום מהסוג שתואר במאמר אינו מצריך בהכרח קורס העוסק במישרין בפרקטיקת מדיניות או בשימוש באמצעי תקשורת (ראו גם: Brawley, 1997). נראה שניתן לשלבו במסגרת קורסים שונים ומגוונים בתוכנית הלימודים לעבודה סוציאלית, ובייחוד בכאלה העוסקים במדיניות חברתית, בבעיות חברתיות או בחשיבה ביקורתית, והמקדמים את ביטוי הקול הביקורתי של התלמידים. אנו משערות שהניתוח הביקורתי של המדיניות החברתית מנקודת המבט המגדרית בקורס מגדר ומדיניות קידם את יכולת המשתתפות להתבונן מנקודת מבט ביקורתית עוד על נושאים רבים בתחומי הבעיות החברתיות והמדיניות החברתית.

2. מתן הנחיה וליווי לאורך כל שלבי הפרסום – נראה שרוב העובדים הסוציאליים שאינם מנוסים בפרסום בכלי התקשורת יזדקקו לעזרה קונקרטית בשלבים השונים של התהליך, משלב העלאת הרעיון לכתבה והמשגתו ועד להתמודדות עם הדי הפרסום. התהליך שנקטנו אנו תואר בפרוטרוט למעלה. ברצוננו להדגיש כאן שלצד עזרים כתובים כלליים (למשל הנחיות לכתובה נכונה או רשימת כתובות פרסום אפשריות) נדרש משוב אישי, מקצועי שוטף של המרצה על בחירת נושא הכתבה, על ראשי הפרקים שלה, על טיוטות הכתיבה ועל הפרסום עצמו. גם משוב ממשתתפים אחרים עשוי לתרום מאוד. הערות טיפוסיות של המרצה לטיטות הפרסום יכללו התייחסות לקשר שבין נושא הכתבה לנושאים העומדים על סדר היום החברתי, למבנה הצגת הטענות, להתאמת סגנון הכתיבה לערוץ הפרסום המיועד, לביסוס הכתוב על נתונים, מחקרים וידע מקצועי. בנוסף לעזרה הקונקרטית, ייתכן שהמרצה יידרש גם לתמיכה רגשית בצמתים מסוימים בתהליך, במיוחד כאשר יחוו הסטודנטים תקיעות או יעלו חששות וספקות בנוגע לערך העצמי והמקצועי שלהם או כאשר יתעוררו תסכול, אכזבה וכאב בעקבות דחיית כתבות בידי כלי התקשורת או בשל משובים פוגעניים של קוראים על כתבות שפורסמו. כדאי להכין מראש את הסטודנטים לאפשרויות אלה, למשל התייחסות לאופיין הפוגעני של חלק מהתגובות לפרסומים באתרי אינטרנט.

3. הפיכת הכיתה לקבוצת תמיכה – במקביל לתפקידה החשוב של המרצה כמנחה ומלווה של תהליך הפרסום, קבוצת המשתתפים תורמת רבות כקבוצת למידה ותמיכה. השקעת מאמצים ביצירת יחסי עבודה בונים ותומכים בין המשתתפים תפחית את תלותם במרצה, תעשיר את תהליך העבודה ותוצריו בנקודות מבט מגוונות ותוסיף לתהליך הפרסום ממד חברתי מתגמל ומהנה. ניתן למשל לעודד את המשתתפים לשלוח טיוטות גם לחברי הקבוצה האחרים ולהגיב על טיוטות של אחרים, לעבוד בזוגות על כתבות ולחגוג ביחד הצלחות. ניסיוננו מראה באופן ברור שבקורסים שבהם נוצרה קבוצה כזו הצליחו הסטודנטים לפרסם יותר.

4. הקצאה מתאימה של משאבי זמן במהלך הקורס – כפי שעולה מתיאור הפרויקט והמלצותינו עד כה, הוא צורך משאבי זמן נכבדים במהלכו של הקורס, והצלחתו מותנית בהקצאתם המתוכננת של משאבי זמן אלה. שילובו בקורס קיים יחייב אפוא צמצום משמעותי של התכנים המועברים כשגרה, הארכת השיעורים או הוספת מפגשים. למשל: כפי שתואר למעלה, לימד ניסיוננו על התרומה המשמעותית שהיתה להקדשת זמן במסגרת השיעור לליווי שוטף של תהליך כתיבת הכתבות. הדבר נעשה על ידי סבב קבוע בכל שיעור שבו ניתנה לכל משתתפת ההזדמנות לדווח על התקדמותה, לפתור בעיות שנתקלה בהן, לבטא תסכולים ואכזבות ולקבל משוב חיובי מהמשתתפות האחרות ומהמרצה על הישגיה עד כה.

5. הגברת נראות הפרסום – מתן תהודה לפרסומים במרחבים הסובבים את המשתתפים משקף את ראיית עצם הפרסום ותכניו כחשובים ומאפשר למשתתפים לקבל משובים מידיים. ניתן לעשות זאת על ידי הפצת הידיעה על הפרסום והכוונה אליו באמצעות הדואר האלקטרוני, הן בקרב המשתתפים בקורס והן בקרב הסגל והסטודנטים בבית הספר לעבודה סוציאלית. כמו כן, כפי שתואר למעלה, ניתן להציג את הכתבות על לוח מודעות במקום מרכזי בבית הספר או באתר בית הספר. לבסוף, ניתן להביא את הכתבות לידיעת גופים אקדמיים ומקצועיים שונים כגון הנהלת האוניברסיטה, האיגוד המקצועי של העובדים הסוציאליים, מקום העבודה של כותב הכתבה וכו'.

לפרויקט הפרסום בתקשורת, כפי שתואר במאמר זה, מספר מגבלות. אחת הסוגיות החשובות שלא נבחנו כאן היא עד כמה ההתנהגות המקצועית שנלמדה במסגרת הפרויקט – שימוש באמצעי התקשורת ככלי לפרקטיקת מדיניות – אכן נמשכת לאחר סיום הקורס והופכת להיות חלק אינטגרלי מהפרקטיקה של המשתתפות כעובדות סוציאליות בארגונים שהן משתייכות אליהם.

לאור הידע הקיים על אודות השפעתם הרבה של משתנים ארגוניים, כמו תרבות ארגונית, על הפרקטיקה המקצועית של העובד הסוציאלי בכלל ועל מעורבותו בסגור ובפרקטיקת מדיניות בפרט (וייס-גל וגל, בדפוס; Herbert & Levin, 1996; Herbert; Ezell, 1994;

ולמימוניות שנרכשו בקורס לבוא לידי ביטוי, יהיה קשה מאוד להמשיך ולעשות בהם שימוש. במלים אחרות, אין ספק שיהיה קשה ביותר להטמיע את הנלמד בקורס בארגונים שהמשתתפות משתייכות אליהם, אם לא יתלוו לפרויקט פעולות לעריכת שינויים גם בארגונים עצמם. אחת ממגבלות הפרויקט שתואר היא שלא היתה התייחסות מספקת לעריכת שינויים בארגונים שמהם מגיעים המשתתפים. לפיכך, ביישום פרויקטים דומים יש מקום לחשוב על פעולות לשימור ולחיזוק ההתנהגות הנלמדת במסגרת הפרויקט, גם לאחר סיומו, בעיקר דרך התערבויות ברמת הארגון עצמו; למשל: עידוד המשתתפים לפתח פרויקטים דומים בקרב עמיתיהם בארגון; הצגת הפרויקט בישיבת צוות וכשיחות עם קובעי מדיניות בארגון, תוך הדגשת חשיבותו ותרומתו למשתמשי השירות והארגון; הצבת לוח מודעות של כתבות של עובדים סוציאליים בתוך כותלי הארגון וכד'.

לסיכום, מאמר זה הציג פרויקט שנעשה במסגרת לימודי המוסמך בעבודה סוציאלית, והצליח להביא את רוב המשתתפות בו לפרסם מאמרי דעה בכלי התקשורת ההמוניים. הפרויקט יצא מתוך ההכרה שלאמצעי התקשורת תרומה לתהליכים של קביעת מדיניות, ולפיכך עובדים סוציאליים צריכים לדעת להשתמש בכלי זה כחלק מהשתתפותם בתהליכי עיצוב מדיניות. אמנם המאמר מתאר פרויקט ספציפי שנעשה בשנה מסוימת, אך ראוי להדגיש שהוא מיושם, במתכונת המתוארת, מזה מספר שנים, והתוצאות שהושגו בו מבחינת התוצרים באמצעי התקשורת חוזרות על עצמן גם בשנים שלאחר מכן. זאת במיוחד כאשר הפרויקט מבוסס על העקרונות המתוארים לעיל.

רשימת מקורות

- אבנימלך, מ' ותמיר, י' (2002). רווחה מתקתקת. ת"א: הקיבוץ המאוחד.
- איגוד העובדים הסוציאליים בישראל. (1994). קוד האתיקה. תל-אביב: המחבר.
- דורון, א' (1989). לדמותה החברתית של העבודה הסוציאלית. חברה ורווחה, י, 170-178.
- דורון, א' (2004). הפרסום השנתי של דו"ח העוני בישראל: אמצעי התקשורת והתגובות במערכת הפוליטית. בתוך ד' פילק וא' רם (עורכים), שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובאלי (עמ' 164-180). ירושלים: מכון ון-ליר.
- וייס-גל, ע' (2006). פרקטיקה לשינוי מדיניות (policy-practice): מסגרת מושגית לפעולתם של עובדים סוציאליים. חברה ורווחה, כו, 445-502.

- וייס, ע', גל, ג' וקטן, י' (2006). הוראת מדיניות חברתית: מסגרת קונספטואלית לתוכנית הוראה. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- וייס-גל, ע' (2007). גישת "האדם בסביבתו" – הביטוי באידיאולוגיה המקצועית ובפרקטיקה של עובדים סוציאליים בישראל. חברה ורווחה, כז, 567-596.
- וייס-גל, ע' וגל, ג' (בדפוס). עובדים סוציאליים כסוכני מיצוי של זכויות חברתיות. בתוך ג' גל ומ' איזנשטדט (עורכים), נגישות לצדק חברתי. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות בישראל.
- כורזים, י' (1978). העובד הסוציאלי הישראלי כמתריע חברתי. ביטחון סוציאלי, 16, 124-131.
- כורזים, י' (1985). היערכות עובדים סוציאליים כמסנגרים וכמתריעים חברתיים בתקופה של צמצום משאבים. ביטחון סוציאלי, 27, 128-136.
- כספי, ד' (1998). השפעתם של אמצעי התקשורת ההמוניים על ניסוח סדר היום של הכנסת. בתוך ד' כספי וי' לימור (עורכים), אמצעי תקשורת ההמוניים בישראל – מקראה (עמ' 507-520). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- קאופמן, ר' (2005). מעורבות סטודנטים ומרצים בקידום הזכות לביטחון תזונתי. חברה ורווחה, כה, 511-532.
- קני-פז, ס' (2005). מהי התערבות טיפולית מוצלחת בעבודה עם משפחות המצויות במצוקה קשה? תפיסתם של פונים ועובדים סוציאליים. עבודת דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב.
- קרומר-נבו, מ' (2006). נשים בעוני: סיפורי חיים. מגדר, כאב, התנגדות. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- Abramovitz, M. (1998). Social work and social reform: An arena of struggle. *Social Work*, 43, 512-526.
- Alger, D. E. (1989). *The media and politics*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- British Association of Social Workers (1996). *The code of ethics for social work*. Birmingham: Author.
- Brawley, E. A. (1997). Teaching social work students use advocacy skills through the mass media. *Journal of Social Work Education*, 33, 445-460.

- Brawley, E. A. & Martinez-Brawley, E. E. (1999). Promoting social justice in partnership with the mass media. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 26, 63-86.
- Brown, J. D. (1985). From the media perspective: Comment and critique. In E. A. Rubinstein. & J. D. Brown (Eds.), *The media, social science and social policy for children*. New Jersey: Ablex.
- Burgess, H. & Young, P. (2005). Promoting interactive learning and teaching. In H. Burgess & I. Taylor (Eds.), *Effective learning and teaching in social policy and social work*. London: RoutledgeFalmer.
- Butler, S. S. & Coleman, P. A. (1997). Raising our voices: A macro practice assignment. *Journal of Teaching in Social Work*, 15, 63-80.
- Council on Social Work Education, (2004). *Educational policy and accreditation standards*. Alexandria, VA: Author.
- Craig, G. (2002). Poverty, social work and social justice. *British Journal of Social Work*, 32, 669-682.
- Cree, V. E. (2005) Students learning to learn. In H. Burgess & I. Taylor (Eds), *Effective learning and teaching in social policy and social work*. London: RoutledgeFalmer.
- Domanski, M. D. (1998). Prototypes of social work political participation: An empirical model. *Social Work*, 43, 156-167.
- Dudziak, S. & Coates, J. (2004). Social worker participation in policy practice and political activity. *Canadian Review of Social Policy*, 54, 79- 95.
- Ezell, M. (2001). *Advocacy in the human services*. Belmont, CA: Brooks/Cole.
- Figueira-McDonough, J. (1993). Policy practice: The neglected side of social work intervention. *Social Work*, 38, 179-188.
- Fisher, R. (1995). Political social work. *Journal of Social Work Education*, 31, 194-203.

- Fisher, R., Weedman, A., Alex, G., & Stout, K. D. (2001). Graduate education for social change: A study of political social workers. *Journal of Community Practice, 9*, 43-64.
- Fook, J. (2002). *Social work: Critical theory and practice*. London: Sage.
- Gal, J. & Weiss, I. (2000). Policy-practice in social work and social work education in Israel. *Social Work Education, 19*, 485-499.
- Gibbons, J. & Gray, M. (2005). Teaching social work students about social policy. *Australian Social Work, 58*, 58-75.
- Gibelman, M. & Schervish, P. (1997). *Who we are: A second look*. Washington, DC: NASW Press.
- Gordon, E. (1994). Promoting the relevance of policy to practice: Using the ADA to teach social policy. *Journal of Teaching in Social Work, 10*, 165-176.
- Halter, A. P. (1994). Chipping away at general assistance: A matter of economics or an attack on poor people? *Social Work, 39*, 705-709.
- Hare, I. (2004). Defining social work for the 21st century. *International Social Work, 47*, 407-424.
- Haynes, K. S. & Mickelson, J. S. (2003). *Affecting change: Social workers in the political arena* (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Haynes, D. T. & White, B. W. (1999). Will the "real" social work please stand up? A call to stand for professional unity. *Social work, 44*, 385-391.
- Herbert, M. & Levin, R. (1996). The advocacy role in hospital social work. *Social Work in Health Care, 22* (3), 71- 83.
- Herbert, M. & Mould, J. W. (1992). The advocacy role in public child welfare. *Child Welfare, 71*, 114-130.
- Hoefler, R. (1999). The social work and politics initiative: A model for increasing political content in social work education. *Journal of Community Practice, 6*(3), 71- 87.

- Hoefler, R. (2006). *Advocacy practice for social justice*. Illinois, Chicago: Lyceum.
- Huber, R. & Orlando, B. P. (1993). Macro assignment: Think big! *Journal of Social Work Education*, 29, 19-25.
- International Federation of Social Workers. (2000). *Definition of social work*. Montreal: Author.
- Jansson, B. S. (2003). *Becoming an effective policy advocate: From policy practice to social justice* (4th ed.). Pacific Grove, California: Thomson, Brooks/Cole Pub.
- Keller, T. E., Whittaker, J. K., & Burke, T. K. (2001). Student debates in policy courses: Promoting policy practice skills and knowledge through active learning. *Journal of Social Work Education*, 37, 343-355.
- Kingdon, J. W. (1995). *Agendas, alternatives and public policy* (2nd ed.). Boston: little Brown.
- Koeske, G. F., Lichtenwalter, S., & Koeske, R. D. (2005). Social workers' current and desired involvement in various practice activities: Explorations and implications. *Administration in Social Work*, 29(2), 63-83.
- Lens, V. & Gibelman, M. (2000). Advocacy be not forsaken! Retrospective lessons from welfare reform. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 81, 611-619.
- Marsh, C. J. (2005). Social Justice: Social work's organizing value. *Social Work*, 50, 293-294.
- Mary, N. L. (2001). Political activism of social work educators. *Journal of Community Practice*, 9(4), 1-20.
- Mazibuko, F. N. M. (1996). Social workers and social policy. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 32, 148-161.

- Mendes, P. (2003). Social workers and social action: A case study of the Australian Association of Social Workers Victorian Branch. *Australian Social Work*, 56, 6-27.
- Moore, L. S. & Johnston, L. B. (2002). Involving students in political advocacy and social change. *Journal of Community Practice*, 10, 89-101.
- National Association of Social Workers. (1999). *Code of ethics*. Washington, DC: Author.
- Powell, J. & Causby, V. D. (1994). From the classroom to the capitol – from MSW students to advocates: Learning by doing. *Journal of Teaching in Social Work*, 9, 141-154.
- Raber, M. & Richter, J. (1999). Bringing social action back into the social work curriculum: A model for “hands on” learning. *Journal of Teaching in Social Work*, 19, 77-91.
- Reamer, F. G. (1993). From the editor. *Journal of Social Work Education*, 29, 3-5.
- Reisch, M. (2002). Defining social justice in a socially unjust world. *Families in Society*, 83, 343-354.
- Rocha, C. J. (2000). Evaluating experiential teaching methods in a policy practice course: The case for service learning to increase political participation. *Journal of Social Work Education*, 36, 53-63.
- Rocha, C. J. & Johnson, A. K. (1997). Teaching family policy through a policy practice framework. *Journal of Social Work Education*, 33, 433-444.
- Saulnier, C. F. (2000). Policy practice: Training direct service social workers to get involved. *Journal of Teaching in Social Work*, 20, 121-144.
- Schneider, R. L. & Netting, F. E. (1999). Influencing social policy in a time of devolution: Upholding social work’s great tradition. *Social Work*, 44, 349-357.

- Sherraden, M. S., Slosar, B., & Sherraden, M. (2002). Innovation in social policy: Collaborative policy advocacy. *Social Work, 47*, 209-221.
- Stoesz, D. (1993). Communicating with the public. *Social Work, 38*, 367-368.
- Stuart, P. H. (1999). Linking clients and policy: Social work distinctive contribution. *Social Work, 44*, 335-347.
- Teare, R. J. & Sheafor, B. (1995). *Practice-sensitive social work education: An empirical analysis of Social Work Practice and practitioners*. Alexandria, Virginia: Council on social work education.
- Van Soest, D. (1994). Strange bedfellows: A call for reordering national priorities from three social justice perspectives. *Social Work, 39*, 710-717.
- Weiss, I. & Kaufman, R. (2006). Education for social action: An evaluation of the impact of a fieldwork training program. *Journal of Policy Practice, 5*, 5-30.
- Wolk, J. L., Pray, J. E., Weismiller, T., & Dempsey, D. (1996). Political practica: Educating social work students for policymaking. *Journal of Social Work Education, 32*, 91-100.
- Wyers, N. L. (1991). Policy-practice in social work: Models and issues. *Journal of Social Work Education, 27*, 241-250.
- Young, P. & Burgess, H. (2005). Dancing on a moving carpet: The changing context. In H. Burgess & I. Taylor (Eds.), *Effective learning and teaching in social policy and social work*. London: RoutledgeFalmer.
- Zubrzycki, J. & McArthur, M. (2004). Preparing social work students for policy practice: An Australian example. *Social Work Education, 23, 4*, 451-464.

